

РОЗДІЛ 4 ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 94(477) "20":070

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5267.2019.6.12>

ЗЛАМ КОМПЛЕКСУ СВИТОГЛЯДНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА В ПЕРІОД ПЕРЕБУДОВИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЖУРНАЛЬНОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ

BREAKING OF THE COMPLEX OF WORLDVIEWS ABOUT THE STATE AND PROSPECTS OF THE SOCIETY DEVELOPMENT DURING RESTRUCTURING ("PERESTROIKA") PERIOD THROUGH THE PRISM OF TRANSFORMATION OF THE UKRAINIAN MAGAZINE JOURNALISM

Данилевський В.В.,
здобувач кафедри історії та культури України
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

У статті розкриті основні етапи трансформації редакційної політики та змістовно-тематичного спрямування українських журналів у період «перебудови» та гласності (1985–1991 рр.). Акцентовується увага на особливостях трансформації української журнальної публіцистики в роки перебудови. Доводиться, що в перші роки перебудови журнальна публіцистика України продовжувала залишатися за ідеологічною орієнтацією та за формою власності суто партійною. Проте, як констатується у статті, подальші зміни, що відбувалися в суспільній свідомості, спричинили якісні перетворення в царині публіцистики і супроводжувались формуванням нових стандартів мислення і сприйняття соціальної дійсності. На сторінках журналів усе частіше почали з'являтися публікації, в яких розкривалися раніше замовчувані і заборонені теми.

Аналіз публіцистичних творів, надрукованих в українських журналах у період, що досліджується, свідчить, що в цей час відбувалася трансформація самої концепції української журнальної публіцистики. В ній утверджується плюралізм в оцінці подій і явищ минулого та сучасних процесів, стає різноплановою, нерідко протилежною ідейно-тематична спрямованість журнальних матеріалів, в яких усе помітніше місце посідають проблеми національного відродження та ідея утворення незалежної української держави.

Робиться загальний висновок про те, що трансформація журнальної публіцистики періоду «перебудови» відбувалася в складних умовах не тільки утвердження демократизації і гласності, а й зламу усього комплексу світоглядних уявлень про стан і перспективи розвитку суспільства. Ідеологія необхідності оновлення всіх сфер суспільного життя пробивала собі шлях на журнальних шпальтах поступово, позбавляючись компартійного диктату.

Ключові слова: журнали, перебудова, публіцистика, стаття, суспільство, трансформація, часопис.

The article reveals the main stages of transformation of editorial policy and content-thematic orientation of Ukrainian journals in the period of "perestroika" (restructuring) and "glasnost" (openness and transparency) (1985–1991). Attention is focused on the features of the transformation of Ukrainian magazine journalism during the restructuring. It has been proved that in the first years of perestroika (restructuring) Ukrainian magazine journalism continued to remain ideologically oriented and in the form of ownership purely party-based. However, the article stated that further changes taking place in the public consciousness caused qualitative changes in the field of journalism and accompanied by the formation of new

standards of thinking and social reality perception. Articles that covered previously hidden and banned topics began to appear on the journal pages more often.

The analysis of journalistic works published in Ukrainian journals in the period under study shows that at that time there was a transformation of the concept of Ukrainian magazine journalism. It affirms pluralism in the evaluation of the past and present events and phenomena, becomes a multifaceted, often opposite ideological-thematic orientation of journal materials where noticeable place belongs to the problems of national revival and the idea of the creating of an independent Ukrainian state.

The general conclusion is that the transformation of magazine journalism during the period of "perestroika" (restructuring) occurred under difficult conditions not only for affirmation of democracy and transparency but also for breaking the whole set of worldviews about the state and prospects of the society development. The ideology of the need to update all spheres of social life was making its way onto the magazine pages gradually getting rid of the Communist Party dictatorship.

Key words: magazines, "perestroika" (restructuring), journalism, article, society, transformation, journal.

Постановка проблеми. Незважаючи на зростаюче часове віддалення, період 1985–1991 рр., що увійшов у вітчизняну історію під назвою «перебудови», лишається предметом гострих суспільно-політичних суперечок і наукових дискусій. Гострота обговорення значною мірою зумовлюється особистими переживаннями його учасників, для більшості яких цей період є частиною власного життєвого шляху, а руйнування Радянського Союзу стало особистою втратою. Дискутується питання про ступінь неминучості розпаду СРСР та міру історичної відповідальності різних політичних діячів і структур, зокрема органів влади та засобів масової інформації різного рівня.

Сьогодні, коли гостро стоїть проблема підвищення ефективності системи державного управління, більш інтенсивного розвитку набувають інститути громадянського суспільства, покликані подолати відчуженість народу від влади, державного та муніципального управління та скоротити можливості маніпулювання суспільною думкою через канали масової комунікації. Тому суттєвою частиною зазначеного дискурсу є дослідження історичного досвіду ролі журнальної публіцистики у процесах другої половини 1980-х рр., відповідальності журналістів та керівництва редакцій за результати та наслідки «перебудови» та аналіз її впливу на суспільну свідомість через ідейно-тематичну наповненість публіцистичних матеріалів.

Перебудова суспільного життя та розпочаті реформи у процесі переходу до

ринкових відносин в економіці та катаклізми, що послідували за цим, різко змінили розвиток інформаційних процесів у країні. Традиційна радянська система масової комунікації, що склалася за роки партійного керівництва ідеологією, втрачала свої позиції, поступаючись новим демократичним підходам. За таких обставин українські журнали отримали добрі перспективи стати тим соціальним інститутом, роль якого є значною у такі модернізаційні періоди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звичайно, проблематика функціонування української публіцистики в роки перебудови та гласності (1985–1991 рр.) була в полі дослідницького зору науковців, серед яких С. Костилева, Н. Желіховська, Л. Нечипоренко, Е. Мануїлова, І. Храмцова [1], проте не всі аспекти цієї проблеми знайшли своє висвітлення в сучасній українській історіографії.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є розкриття основних етапів трансформації редакційної політики та змістовно-тематичного спрямування українських журналів в період перебудови (1985–1991 рр.).

Завдання дослідження. Відповідно до мети поставлено такі завдання, зокрема: розкрити особливості трансформації української журнальної публіцистики в роки перебудови; проаналізувати тенденції змін тематично-змістовного наповнення журнальних публікацій.

Виклад основного матеріалу. Поступовий розпад тоталітарної держави та її політики у сфері масової інформації (як

і в усіх інших) дали поштовх до перетворення в роки «перебудови» українських літературно-художніх та громадсько-політичних журналів у майданчик, на якому розглядаються найактуальніші проблеми національного відродження і трансформації суспільства на шляху до утворення власної державності.

Як уже зазначалося, динаміка розвитку демократичних процесів в Україні дещо відставала від загальносоюзних. Це стосувалося і такого демократичного явища, як «гласність». Якщо у московських виданнях вже публікувалися резонансні матеріали з позиції плюралізму, висвітлювалися перед тим заборонені теми, то в Україні засоби масової інформації продовжували перебувати у полоні стереотипів радянського часу.

У перші роки перебудови (1985–1986 рр.) журнальна публіцистика України продовжувала залишатися за ідеологічною орієнтацією та за формою власності суто партійною. Тож оперативну перебудовчу інформацію читачі України отримували із газет «Аргументы и Факты», «Огонька», інших московських періодичних видань.

Чи не єдиною газетою, яка обережно, але все таки наважувалася виступати проти «єдино вірної» лінії ЦК КПУ, був орган Спілки письменників України – газета «Літературна Україна». З перших років перебудови вона, зокрема, почала порушувати питання упослідженого становища українських мови, культури, освіти, літератури, екології [2, с. 167]. Саме «Літературна Україна» 16 лютого 1989 р. опублікувала проекти Програми і Статуту Народного Руху України – масової в той час громадсько-політичної організації, яка в подальшому трансформувалася у політичну партію, опозиційну до комуністичної влади і посідала провідне місце в політичному житті України [3, с. 3–4].

Дещо пізніше у цей процес, що набував незворотного характеру, включилися авторитетні на той час українські журнали – «Вітчизна», «Київ», «Дніпро», «Жовтень» («Дзвін»), «Прапор» («Бере-

зіль»). Гласність і плюралізм поступово ставали невід’ємною частиною їх редакційної політики.

Зміни, що відбувалися у суспільній свідомості, спричинили якісні перетворення у царині публіцистики і супроводжувались формуванням нових стандартів мислення і сприйняття соціальної дійсності. На сторінках журналів все частіше почали з’являтися публікації, в яких розкривалися раніше замовчувані і заборонені теми.

Аналіз публіцистичних творів, надрукованих в українських журналах в період, що досліджується, свідчить, що в цей час відбувалася трансформація самої концепції української журнальної публіцистики. В ній утверджується плюралізм в оцінці подій і явищ минулого та сучасних процесів, стає різноплановою, нерідко протилежною ідейно-тематична спрямованість журнальних матеріалів, в яких все помітніше місце посідають проблеми національного відродження та ідея утворення незалежної української держави.

У динаміці трансформації української журнальної публіцистики сучасні дослідники, зокрема Н. Желіховська [4, с. 49–53], виділяють такі хронологічні періоди: перший: 1985–1986 рр.; другий: 1987 р.; 1988–1991 рр.

Характерною особливістю публіцистичних матеріалів українських журналів першого хронологічного періоду (1985 – 1986 рр.) є те, що вони мало чим відрізнялися від публіцистики застійних 1970-х рр. В них, як і раніше, переважали сповнені надмірного пафосу рубрики, присвячені прославленню партії і переваг соціалістичного способу життя, уславленню героїзму в роки Великої Вітчизняної війни і революції.

Зокрема, у журналі «Вітчизні» такі матеріали друкувалися під рубриками «На барикадах ідей» [5, с. 119–136], «Шляхами Жовтневої ери», «З Леніним у серці», «Від з’їзду до з’їзду», «Фронт Продовольчої програми» [6], «Я – син Країни Рад» [7]. Публіцистичні матеріали, опубліковані у журналі «Київ» впро-

довж 1985–1986 рр., мають багато спільного з матеріалами журналу «Вітчизна» аналогічного періоду щодо ідейно-тематичного наповнення. Зокрема, переважають рубрики, присвячені ушавленню партії та досягненням в галузі соціально-економічного розвитку – «ХХVII з'їзду КПРС – гідну зустріч», «З вогненних літ», «Незабутні», «Револуційні зорі» [8]. Практично такою ж була тоді й жанрово-тематична рубрикація журналів «Дніпро», «Прапор», «Жовтень».

У 1985 р. усі без винятку журнали опублікували інформаційне повідомлення про березневий (1985 р.) пленум ЦК КПРС, промову на ньому новообраного Генерального секретаря М. Горбачова, інші партійні документи з цього пленуму, яким, по суті завершувалася епоха застою і брався курс на перебудову.

Водночас редакційні колективи журналів навіть в тодішніх жорстких цензурних рамках намагалися розширити інформативні можливості своїх часописів, виходячи передусім із запитів читацької аудиторії. Однією з форм такої роботи стали інтерв'ю.

Показовою щодо цього може бути практика журналу «Вітчизна», який впродовж 1985 р. на своїх сторінках вмістив три інтерв'ю з керівниками республіканських міністерств, на роботу яких поступало найбільше нарікань від населення. Співрозмовниками кореспондентів журналу «Вітчизна» стали міністри автомобільного транспорту УРСР П.П. Волков [9, с. 16–21], зв'язку – В.І. Делікатний [10, с. 14–19], меліорації і водного господарства УРСР В.М. Ткач [11, с. 29–35], соціального забезпечення О.М. Лук'яненко [12, с. 17–22], які відповідали на злободенні питання роботи підпорядкованих їм галузей.

До практики інтерв'ю з керівниками різних рівнів у 1985 р. вдавався і журнал «Київ». На його сторінках розміщені інтерв'ю з головою колгоспу «Україна» Дуасевецького району Хмельницької області В.М. Стельгачем [13, с. 81–87], секретарем Київського міськкому Компартії України М.М. Сергєєвим [14, с. 96–102],

генеральним директором Київського верстатобудівного об'єднання імені М. Горького В.М. Кальченком [15, с. 76–80], міністром харчової промисловості УРСР Г.Д. Завгороднім [16, с. 123–127], міністром меліорації і водного господарства УРСР В.М. Ткачом [17, с. 87–92].

На початку перебудови навіть радикально налаштовані автори у своїх оцінках суспільних явищ не виходили за межі марксистської теорії і поширеної в той час тези про необхідність удосконалення соціалізму, у тому числі шляхом повернення до його «чистого», ленінського трактування. Передбачалось, що розширення інформаційної свободи, у тому числі і поява незалежних від КПРС та Рад засобів масової інформації, буде сприяти саме такому удосконаленню. Публіцисти вбачали корінні протиріччя тодішнього соціалізму та причину зниження господарського потенціалу у тому, що економічні інтереси бюрократії як окремого класу розходяться з інтересами держави та суспільства в цілому.

Запорукою успіхів економічного зростання у публікаціях цього періоду виступають свідомість, ініціативність та інші високі моральні якості працівників. Основна ідея, що виражає концепцію висвітлення соціально-економічної проблематики в 1985–1986 рр. – науковий прогрес в економіці має своїх визначних героїв і своїх «безіменних уповільнювачів», які своєю інертністю та безініціативністю перешкоджають досягненню успіхів у народному господарстві.

У матеріалах простежується тенденція до викриття «окремих» недоліків на фоні позитивних прикладів ефективного господарювання. Автори публікацій апелюють до совісті і сумління, намагаються «всесірно розвивати» у кадрів ініціативу і соціалістичну діловитість, уміння бачити перспективу і мобілізувати колективи трудящих на розв'язання поставлених завдань. Головними винуватцями виступають «бездушні» керівники, які начебто не хочуть ні мислити, ні працювати, ні навіть помічати очевидно прогресивного.

Особливе місце в журнальній публіцистиці початкового етапу перебудови посідали матеріали ідеологічного спрямування. В них впродовж 1985–1986 рр. викривалися вади капіталістичного способу життя: «бідність мільйонів на тлі розкішного життя кількох мільйонерів», безробіття, наркоманія, мілітаризм та расизм. Більшість з них написані в дусі тодішньої компартійної пропаганди і побудовані на перекручуванні і підтасовці фактів, маскуванні національного питання і замовчуванні проблеми розвитку української нації.

Характерною в цьому контексті може бути написана І. Миговичем стаття «Диверсії під релігійними гаслами», яка була вміщена у журналі «Вітчизна» в 1986 р. В ній з позицій войовничого атеїзму піддається критиці «уніатсько-націоналістичний альянс», який здійснює «імперіалістичні антирадянські диверсії», викривається «заяложена теза буржуазної пропаганди» про гноблення неросійських національностей і засуджується уніатський клерикалізм. У статті стверджується, що релігійні діячі виступають заодно з «українськими буржуазними націоналістами». Автор намагається також заперечити очевидні факти і переконати читачів у тому, що КПРС і Радянська держава дбайливо ставляться до національних цінностей, а українська мова розвивається і збагачується. А зменшення темпів приросту населення УРСР в 1930-ті рр. трактується автором не як наслідок штучно організованого голодомору, а як результат культурної революції, що активізувала міграційні процеси, головним чином із Заходу на Схід [18].

На сторінках журналів на початку перебудови ще публікувалися матеріали, в яких обстоювалася думка про те, що більшість українців, проживаючих за кордоном, – «недрузи», які настирливо і послідовно шукають шпарин, через які можна пролізти, щоб нашкочити, заподіяти зло. Про «українських буржуазних націоналістів» пишеться як про «бандерівців», «кривавих фашистських холуїв»,

«політичних терористів», які чинили проти нашого народу жахливі звірства.

Водночас на сторінках художньо-літературних і громадсько-політичних журналів впродовж 1985–1986 рр. практично були відсутні публіцистичні матеріали, які б ставили питання національного відродження України, а тим паче про можливість виходу із Союзу РСР. Поза увагою залишалися проблеми Голодомору 1932 – 1933 рр., політичних репресій, функціонування української мови, пам'яткоохоронної роботи, «білих плям» в історії. Цей висновок підтверджує, зокрема, Н. Желіховська, яка зазначає, що у 1985–1986 рр. в журналах «Вітчизна» і «Київ» не було опубліковано жодного публіцистичного матеріалу з проблем історичного розвитку українського народу [19, с. 6].

Окреслений 1987 р. другий період трансформації української журнальної публіцистики, по суті, став переломним і знаменував початок незворотного характеру на шляху демократизації усієї української періодики і зростання її ролі в процесах національного відродження та розгортання боротьби за незалежність України. Каталізатором таких змін стало поглиблення кризових явищ в економічній, політичній і духовній сферах життя радянського суспільства, які в Україні посилювалися після аварії на Чорнобильській АЕС.

Дозування інформації і приховування справжніх масштабів чорнобильської катастрофи загострили суспільно-політичну ситуацію. Поодинокий і раніше несміливий протест проти відсутності свободи слова в СРСР, порушення права людини на об'єктивну інформацію тепер ставав все більш дієвим і масовим. Не стояли осторонь і редакційні колеги та журналісти провідних українських періодичних часописів, дедалі активніше порушуючи на шпальтах своїх журналів назрілі проблеми життя українського суспільства, які знаходили підтримку громадськості.

Порівняльний аналіз динаміки висвітлення актуальних проблем суспільного життя свідчить про наявність спільних

тенденцій. На сторінках журналів друкуються матеріали, які умовно можна згрупувати у тематичні блоки, які присвячені економіці, ідеології і суспільству, культурі та моралі. Як і в попередні роки значне місце відводиться темі війни і революції.

У 1987 р. починає змінюватися тематично-змістове наповнення журналів, розширюється авторський корпус їхніх публікацій. Започатковуються співзвучні часові нові рубрики, хоча ще певний час зберігалися й старі з чітко вираженим ідеологічним забарвленням. Зокрема, в журналі «Вітчизна» того року з'явилися рубрики «Полеміка», «Резонанс», «З непам'яті десятиліть», «З літературної спадщини», «Актуальне інтерв'ю», в яких вміщувалися матеріали, які викликали інтерес широкої читацької аудиторії. Так, під рубрикою «З непам'яті десятиліть» журнал вперше опублікував листи репресованого художника-бойчукіста Василя Седяра до Оксани Павленко [20, с. 206]. Під рубрикою «З літературної спадщини» журнал представив читачам уривок з автобіографії та окремі твори Миколи Хвильового [21, с. 106–143]. Того ж року на сторінках актуальні матеріали публікували І. Дзюба, Д. Павличко, М. Жулинський, І. Заєць, Л. Новиченко та інші відомі письменники, науковці, політики та громадські діячі.

У публіцистичних матеріалах журналів з'являється тема української діаспори, в якій вперше українці, що проживають за кордоном подаються у позитивному плані. Цю тему, зокрема, порушує С. Лазебник на сторінках журналу «Золоті ворота» у статті «Зарубіжні українці: скільки їх, де вони?», в якій аналізує склад української діаспори, яка проживає за межами української етнічної території, духовний зв'язок українців зі своєю батьківщиною [22, с. 90–92].

На сторінках журналу «Жовтень» («Дзвін») Я. Ісаєвич інформує читачів про утворення Міжнародної асоціації українців – організації, яка об'єднала науковців з багатьох країн світу – дослідників історії і культури України і українського народу [23, с. 110–113]. У цьому ж

журналі розвиваючи тему зв'язків з українцями за кордоном, у рубриці «Антологія української літератури за рубежем» у 1990 р. опубліковано понад 10 добірок прозових і поетичних творів літераторів зарубіжжя [24, с. 157–158].

Оприлюднені публіцистичні матеріали змушують замислитися над долею українців, розпорошених по всьому світу, але таких, які зберегли свою любов до Батьківщини та продовжують сподіватися на її національне та культурне відродження.

Наступний третій період трансформаційних процесів журнальної публіцистики, хронологічно окреслений останніми роками перебудови (1988–1991 рр.) характеризувався тим, що в цей час відбуваються суттєві зміни в усій редакційній політиці журналів. На той час і вище партійне керівництво змушене змінювати свої ставлення до засобів масової інформації і, зокрема, до журнальної періодики. Одним із свідчень цього стала відміна 20 жовтня 1988 р. ЦК КПРС через понад сорок років одіозної партійної постанови «Про журнали «Звезда» і «Ленинград», прийнятої у 1946 р. [25, с. 45].

На сторінках українських художньо-літературних та громадсько-політичних часописів значно збільшується кількість гострих публіцистичних матеріалів, розширюється спектр нових тем, категоричнішими стають висновки публікацій. Зокрема, зростає кількість матеріалів з проблем суспільної моралі та ідеології, історичних розвідок. Особливо значною є кількість публікацій, в яких досліджуються проблеми розвитку української мови та культури.

У цей час, віддаляючись від канонів радянської журналістики, українські часописи активно включаються в процес становлення нового медіа середовища і його подальшої модернізації, переходу від закритості до відкритості суспільства. Як і на початку перебудови своєю активною позицією відзначається журнал «Вітчизна», редколегія якого намагається формувати творче обличчя часопису співзвучно вимогам часу.

Новим змістом наповнюється рубрика «Публіцистика», яка стає ключовою в журналі. В ній під новим кутом зору порушуються найбільш гострі проблеми, що турбують читацьку аудиторію.

Хвилюючим людей проблемам журнал відвів спеціальну рубрику «Якби президентом був я...». Перше слово в ній було надано відомому економісту, народному депутату СРСР, доктору економічних наук, завідувачому відділом методології політичної економії Інституту економіки АН УРСР. В. Черняку, який дав інтерв'ю під заголовком «Відекономіки абсурду – до економіки здорового глузду». Відповідаючи на питання журналу «Вітчизна», В. Черняк висловлює критичні зауваження щодо організації роботи депутатів і з'їздів народних депутатів СРСР, вказує на низьку ефективність такого органу. Щодо економіки і економічної політики, то він висловив категоричну думку про те, що «модернізація та лібералізація авторитарної й тоталітарної системи – марна справа. Основне завдання поточного моменту – не зміни у моделі, а заміна моделі іншою. Отже, йдеться про зміну суспільно-економічного ладу» [26, с. 145–153].

Проблемі аварії на Чорнобильській АЕС в контексті екологічної безпеки і збереження довкілля присвятив свою статтю В. Князюк «Чим замінити атомні електростанції?». Автор висловлює свої міркування щодо впровадження і використання альтернативних атомній енергетиці джерел енергозабезпечення, аналізує наявний досвід, наводить думки провідних українських вчених. Стаття пробуджує інтерес громадськості до актуальної проблеми [27, с. 167–172].

Враховуючи інтерес читацької аудиторії журнал «Вітчизна» в рубриці «Публіцистика» у 1989 р. під назвою «Евакуація» опублікував інтерв'ю свого кореспондента О. Буценка з першим заступником міністра транспорту УРСР В.М. Ревою. З нього інтерв'ю вперше громадськості «з перших уст» дізналася про те, як організувалася робота з евакуації жителів міста Прип'ять і персоналу Чорнобиль-

ської АЕС в перші години і дні після аварії. Відзначалася необізнаність і неготовність відповідних служб до подібних ситуацій. Водночас йшлося про високу відповідальність і самопожертву рядових учасників робіт з ліквідації наслідків аварії. Журналіст, який брав інтерв'ю у передмові зазначив, що «розмірковуючи, як краще подати матеріал, я дійшов висновку, що змінювати нічого не варто, – це вже документ про ті перші години Чорнобиля, побачені з відстані трьох років» [28, с. 132–139].

В публіцистичній палітрі журналу «Вітчизна» помітне місце посідали матеріали у яких викривалися вади командно-адміністративної системи і усієї радянської дійсності. Зокрема, громадський резонанс мала стаття М. Біденка з характерним заголовком «Залізний стовп, або як народжується бюрократизм». В ній на прикладах бюрократичної тяганини автор робить висновок, що «паперові рогатки на шляху людини стоять повсюди. Сотні інструкцій, переважно заборонного характеру. Це продукція бюрократизму. Бюрократ – фігура інтернаціональна, з родоводом, якому б позаздрили і чистокровні лицарі короля Артура» [29, с. 148–154].

У добу перебудови резонансний розголос мали матеріали журналу з проблем корупції та інших негативних проявів. У статті «Піраміда корупції. Із записника юриста» А. Болабольшенко зазначає, що «ми впродовж багатьох років згадували про корупцію лише щодо до «них». І ось це явище раптом постало й перед нами в усій своїй нещадності, зачепивши такі високі ешелони влади, які традиційно вважалися, так би мовити, поза підозрою». У статті автор наводить конкретні факти ганебної практики хабарництва, корупції і приписок в ешелонах партійно-радянської влади міста Одеси та Луганської області. Автор стверджує, що корупцію силами тільки правоохоронних органів не здолати. Для цього «потрібне рішуче оздоровлення економіки, яка в свою чергу сприятиме моральному оздоровленню суспільства» [30, с. 112–115].

Не менш резонансне значення мав матеріал «Рекетир у міліцейському мундирі» О. Волинського, в якому на основі документів кримінальних справ висвітлюються злочини працівників міліції у Донецькій області. Автор привертає увагу суспільства до цієї проблеми, зазначаючи, що міліцейська статистика свідчить, що кількість випадків рекету за останній час значно збільшилась, і це соціальне лихо набуло нині справді величезних масштабів. І за кількістю, і за жорстокістю, і за розмірами сум, що їх вимагають шантажисти, а тому про це загрозливе явище треба знати кожному. Журнальна стаття застерігає, що «суспільство ще не до кінця усвідомило масштаби й тенденції дальшого поширення організованої злочинності у сфері тіньової економіки, намагання організованих злочинців установити свій контроль над прибутками громадян» [31, с. 148–153].

На завершальному етапі перебудови з врахуванням суспільних запитів зазнала удосконалення рубрикаційна структура українських часописів. Так, у журналі «Вітчизна» крім названих вище рубрик, з'явилися нові, серед яких «Шевченкіана «Вітчизни», «Твори української діаспори», «Народний агрокалендар», запроваджено анонси «Це ви прочитаєте у 1990 році». Прямий діалог з читачами вівся на сторінках журналу під рубрикою «З пошти «Вітчизни», в якій постійно друкувалися листи читачів.

Одночасно з іншими українськими часописами трансформаційні процеси редакційної політики торкнулися і журналу «Дніпро». Шпальги часопису поповнилися рубриками, самі назви яких відбивали атмосферу перебудови – «Публіцистика перебудови: досвід, проблеми», «Контакт: Підтримую. Заперечую. Пропоную».

Як і журнал «Вітчизна», популярний часопис засобами публіцистики порушував широкий спектр гострих і суспільно значимих проблем. Серед них висвітлені чорнобильською катастрофою економічні проблеми, що тісно переплелися з екологічними. Над ними на сторінках жур-

налу в матеріалі «Зона особливої уваги» (1989 р.) своє бачення виклали відомі фахівці В. Сенченко і О. Кириченко. Вони спростовують думку про те, що забруднення навколишнього середовища є наслідком перебудови, зазначаючи, що не сьогодні і не вчора було переповернено екологічну ємність цілого ряду регіонів, де самовідтворення природи стає неможливим. «Виявляється, – йдеться в статті, – справа не в прийнятих рішеннях, а в їхньому виконанні. Але саме цієї «дрібнички» бракувало. Скажімо, ще 1972 р. ЦК КПРС і уряд доручили Мінерго спорудити пристрої по вловлюванню двоокису сірки з димових газів. Однак це доручення не виконане й досі». Загрозливий стан навколишнього середовища автори підкріплюють конкретними прикладами та статистичними викладками [32, с. 34–59].

З перебудовчих позицій журнал «Дніпро» на своїх сторінках ставить питання про стан сучасної науки і її ролі в перебудові. До обговорення цієї проблеми журнал залучає відомих науковців, представників громадськості. «Потрібен порядок» – під таким промовистим заголовком вміщено запис розлогої розмови з наймолодшим академіком АН УРСР Ю. Глебою. Вчений переконаний, що Академія наук повинна займати більш визначену громадянську позицію і визнає, що вона часто-густо стає об'єктом маніпуляцій, нав'язуваних згори. Водночас академік констатує, що Академія є частиною суспільства і діє так, як і всі відповідно до обставин недавнього минулого. А «потворні явища в науці, коли дивитись у корінь, впливають звідти, звідки й решта наших економічних і соціальних хвороб», – вважає академік [33, с. 12–24].

Журнал «Дніпро» не обмежується публіцистичними оцінками негативних явищ радянської дійсності часів перебудови, а й аналізує на своїх сторінках стан літературно-публіцистичного процесу у цей період. Ця проблема посідає головне місце у започаткованій рубриці «Літературна критика». Першим її мате-

ріалом стала стаття В. Базилевського «З літературного потоку: спостереження і роздуми», в якій автор критично оцінює стан літературного процесу, зокрема поезії. Він застерігає від аматорської розхристаності на хвилі демократизації: «Пошесть ув'язується із загальною тенденцією переходової пори: запереченням всього і вся. Традиційний вірш скомпрометований його адептами? На смітник традицію! Дайош новацію, хоча б і на механічному рівні... Вірш стандартизується, втрачає національну природність» [34, с. 175–179].

Висновки про якісні зміни у змістовно-тематичному наповненні українських журналів підкріплюються і кількісними аналізом динаміки висвітлення актуальних проблем на сторінках журналів.

Так, порівняльний аналіз змісту журналу «Вітчизна» показує, що якщо на початку перебудови (1985 р.) на сторінках журналу було вміщено 31 матеріал суто компартійної тематики, то на завершальному її етапі (1990 р.) така тематика в журналі зовсім зникла. Натомість, в 1990 р. в усіх 12 номерах впродовж року друкувалися праці історичної тематики, які раніше не публікувалися. Новим змістом наповнилися матеріали з економічної проблематики, хоча кількість їх залишилася незмінною – 10. З'явилися публікації з проблем політики, релігії, екології, охорони здоров'я, права [35, с. 202–206; 36, с. 202–204].

На кінець перебудови зникла компартійна тематика і зі сторінок журналу «Київ». Як і в журналі «Вітчизна», в ньому започаткувався новий напрямок – публікація не друкованих раніше праць з історії України, які у 1990 р. оприлюднені в 14 номерах часопису. Наповнившись новим змістом, широким залишився

спектр проблем культурно-мистецького спрямування, аналізу політичної ситуації в Україні. Водночас журнал значно менше уваги став приділяти економічній проблематиці [37, с. 157–159; 38, с. 157–159].

У висвітленні історичної проблематики у 1990 р. на передній план вийшов журнал «Дзвін», який опублікував понад 20 праць, присвячених різним періодам історії України, з них – 6 про Голодомор 1932–1933 рр. Велику увагу редакція часопису приділяла зворотному зв'язку з читацькою аудиторією. Так, впродовж року в журналі опубліковано 27 листів-заміток читачів і понад 400 коротких інформацій в рубриці «Дзвінок до редакції» [39, с. 156–160].

Висновки. Отже, трансформація журнальної публіцистики періоду «перебудови» відбувалася в складних умовах не тільки утвердження демократизації і гласності, а й зламу усього комплексу світоглядних уявлень про стан та перспективи розвитку суспільства. Ідеологія необхідності оновлення усіх сфер суспільного життя пробивала собі шлях на журнальних шпальтах поступово, позбавляючись компартійного диктату.

У перебудові редакційної політики журналів щодо висвітлення суспільно значимих проблем умовно виділилися три періоди: 1985–1986 рр. (зародження демократичних засад); 1987 р. (перелом і незворотність державотворчих процесів); 1988–1991 рр. (демонтаж командно-адміністративної системи і проголошення державної незалежності). Відповідно до цих періодів формувалося змістовно-тематичне наповнення часописів. Саме детальний аналіз кожного з вищезазначених періодів може стати предметом наступних наукових розвідок дослідників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Костилова С.О. До питання про природу трансформаційних процесів у системі друкованих ЗМІ України другої половини 80-х – першої половини 90-х рр. XX ст. *Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки*: міжвід. зб. наук. праць. Вип. 9. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2003. С. 332–352; Желіховська Н. Висвітлення проблем розвитку української культури на сторінках журналів «Київ» і «Вітчизна» у часи радянської перебудови (1985–1990). *Образ: щорічн. наук. зб.* Київ, 2010. Вип. 11. 120 с.; Нечипоренко Л.І. Еволюція української преси в контексті реформування суспільства (1985–1991 рр.). *Література та культура Полісся*. 2012.

Вип. 69. С. 366–373; Мануилова Е.В. Политизация украинской прессы в эпоху перестройки (1985–1991 гг.). URL: <http://scaspee.com/6/post/2013/07/the-politicization-of-the-ukrainian-press-in-the-era-of-perestroika-1985-1991-yy-c-v-manuilova.html>; Храмцова І.А. Проблеми функціонування української публіцистики в добу Перебудови. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2016. Вип. 24. С. 127–131.

2. Михайлин І.Л. Історія української журналістики: підручник. Кн. 1: Період становлення: Від журналістики в Україні до української журналістики. Харків: ХІФТ, 2000. 279 с.

3. Програма і Статут Народного Руху України за перебудову. *Літературна Україна*. 1989. 16 лютого. С. 3–4.

4. Желіховська Н. Трансформація концепції української публіцистики перехідного періоду (1985–1990 рр.). *Творчі та організаційні особливості функціонування сучасного медійного простору: зб. наук. праць / Національний університет «Києво-Могилянська академія», Галицький інститут ім. В. Чорновола. Тернопіль; Львів: ЛА «Піраміда», 2008. Т. 1. С. 49–53.*

5. Зубанич Ф. Легенди про Край Світу. [На барикадах ідей]. *Вітчизна*. 1985. № 10. С. 119–136.

6. Шляхами Жовтневої ери. *Вітчизна*. 1986. № 6.

7. Білогуб І. Святопомазана облуда на службі політики. [Я – син Країни Рад]. *Вітчизна*. 1986. № 1. С. 184–188.

8. XXVII з'їзду КПРС – гідну зустріч. *Київ*. 1985. № 8.

9. Автомобіль і прогрес. Інтерв'ю з міністром автомобільного транспорту УРСР П. П. Волковим. *Вітчизна*. 1985. № 11. С. 16–21.

10. Зв'язок і культура. Інтерв'ю з міністром зв'язку УРСР В. І. Делікатним. *Вітчизна*. 1985. № 1. С. 14–19.

11. Про живу і мертву воду. Інтерв'ю з міністром меліорації і водного господарства УРСР В. М. Ткачом. *Вітчизна*. 1985. № 6. С. 29–35.

12. Розтопити кригу самотності. Інтерв'ю з міністром соціального забезпечення УРСР О. М. Лук'яненком. *Вітчизна*. 1985. № 8. С. 17–22.

13. Зростання. Розмова письменника Аполлінарія Мацкевича з Героєм Соціалістичної Праці, головою ордена Леніна колгоспу «Україна» Дунаєвецького району на Хмельниччині В. М. Стельгачем. *Київ*. 1985. № 9. С. 81–87.

14. Потенціал столиці. Інтерв'ю з секретарем Київського міськкому Компартії України М. М. Сергєєвим. Київ. 1985. № 3. С. 96–102.

15. Рядок у біографію. Інтерв'ю з генеральним директором Київського верстатобудівного об'єднання імені М. Горького В. М. Кальченком. *Київ*. 1985. № 9. С. 76–80.

16. Інтерв'ю з міністром харчової промисловості УРСР Г. Д. Завгороднім. *Київ*. 1985. № 10. С. 123–127.

17. Союз води, землі і працюючих рук. Інтерв'ю з міністром меліорації і водного господарства УРСР В. М. Ткачом. *Київ*. 1985. № 7. С. 87–92.

18. Мигович І. Диверсії під релігійними гаслами. *Вітчизна*. № 8. 1986. С. 78–89.

19. Желіховська Н. С. Концептуально-тематичні особливості української публіцистики другої половини 80-х років ХХ століття (на матеріалах журналів «Київ» і «Вітчизна»): автореф. дис... канд. наук із соціальних комунікацій: 27.00.04. / Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2008. 14 с.

20. З непам'яті десятиліть: Листи Василя Седляра до Оксани Павленко. *Вітчизна*. № 10. 1987. С. 206–212.

21. Хвильовий М. Уривок з автобіографії. *Вітчизна*. № 12. 1987. С. 106–143.

22. Лазебник С. Зарубіжні українці: скільки їх, де вони? *Золоті ворота*. 1991. № 1. С. 90–92.

23. Ісаєвич Я. Заснована міжнародна асоціація українства. *Жовтень*. 1989. № 12. С. 110–113.

24. Антологія української літератури за рубежом. *Дзвін*. 1990. № 12. С. 157–159.

25. Постановление ЦК КПСС «О постановлении ЦК ВКП(б) от 14 августа 1946 года «О журналах «Звезда» и «Ленинград» 20 октября 1988 г. *Известия ЦК КПСС*. 1989. № 1. С. 45.

26. Черняк В. Від економіки абсурду – до економіки здорового глузду. *Вітчизна*. 1990. № 9. С. 145–153.

27. Князюк В. Чим замінити атомні електростанції? *Вітчизна*. 1988. № 11. С. 167–172.

28. Евакуація. Бесіда нашого кореспондента О. Буценка з першим заступником міністра транспорту УРСР В. М. Ревою. *Вітчизна*. 1989. № 4. С. 132–139.
29. Біденко М. Залізний стовп, або як народжується бюрократизм. *Вітчизна*. 1989. № 12. С. 148–154.
30. Болабольшенко А. Піраміда корупції. Із записника юриста. *Вітчизна*. 1990. № 3. С. 112–116.
31. Волинський О. Рекетир у міліцейському мундирі. *Вітчизна*. 1990. № 10. С. 148–153.
32. Сенченко В., Кириченко О. Зона особливої уваги. *Дніпро*. 1989. № 4. С. 34–59.
33. Потрібен порядок. Розмова з наймолодшим академіком АН УРСР Юрієм Глебою про сучасну науку, її роль і місце в перебудові. *Дніпро*. 1989. № 1. С. 12–24.
34. Базилевський В. З літературного потоку: спостереження і роздуми. *Дніпро*. 1991. № 8. С. 175–179.
35. Це ви прочитали в журналі «Вітчизна» 1985 року. *Вітчизна*. 1985. № 12. С. 202–206.
36. Це ви прочитали в журналі «Вітчизна» 1990 року. *Вітчизна*. 1985. № 12. С. 202–204.
37. Зміст журналу «Київ» за 1985 рік. Київ. 1985. № 12. С. 157–159.
38. Зміст журналу «Київ» за 1990 рік. Київ. 1990. № 12. С. 157–159.
39. Зміст часопису «Дзвін» за 1990 рік. Дзвін. 1990. № 12. С. 156–160.